

UDK 94 (497.5 Dalmacija) "1273/1322"
929.7 Šubići, obitelj
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 21. siječnja 2008.
Prihvaćeno za tisak: 1. prosinca 2008.

Odnosi gradskoga plemstva i bibrirskih knezova Šubića Prilog poznavanju međusobnih odnosa hrvatskih velikaša i srednjovjekovnih dalmatinskih komuna

Damir Karbić

Odsjek za povijesne znanosti
Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU
Strossmayerov trg 2
10000 Zagreb
Republika Hrvatska

U članku se analiziraju odnosi između dalmatinskoga gradskoga plemstva i bibrirskih knezova Šubića, a težište je analize razdoblje vladavine banova Pavla I. i Mladena II. Prikazuje se kronologija širenja vlasti Šubića nad gradovima te prikazuje kako su oni koristili komunalne ustanove i prepuštanje vodećih položaja (potestata, kapetana i, iznimno, gradskih kneževa) kao sredstvo privlačenja pristalica među dalmatinskim plemstvom.

Ključne riječi: razvijeni srednji vijek, politička povijest, društvena povijest, gradska povijest, plemstvo, klijentelizam, Dalmacija, Šubići Bibrirski

Odnos hrvatskih velikaša i plemstva srednjovjekovnih dalmatinskih komuna jedna je od najčešće razmatranih tema unutar hrvatske historiografije. Za to ima dva temeljna razloga. Prvi je historiografska tradicija, koja je postavila gradove u središte istraživanja, a drugi, usko povezan s prvim, nalazi se u prirodi sačuvanih izvora, koji su puno više sačuvani za gradove nego za izvangradsko područje. Upravo zbog toga, odnos hrvatske historiografije prema ovom problemu bio je prilično jednostran i promatrao je zbivanja uglavnom iz točke motrišta gradova, stvarajući time u javnosti anakronu i netočnu sliku srednjovjekovne zbilje i zbivanja te dojam da su u poligonu sila, koji su u razvijenom srednjem vijeku oko dalmatinskih gradova činili ugarsko-hrvatski kralj, hrvatski velikaši, Venecija i dalmatinske komune, predvođene svojim plemstvom, upravo dalmatinske komune najvažniji i gotovo nadmoćni čimbenik.

Treba napomenuti da se historiografska tradicija formira već od početaka kritičke historiografije te da je povijesti gradova i njihovih odnosa s hrvatskim velikašima znatnu pažnju pridao već sam «otac hrvatske historiografije» Ivan Lučić-Lucius, i

sam član trogirskoga patricijata,¹ a i njegovi renesansni i barokni prethodnici, poput šibenskoga povjesničara i patricija Dominika Zavorovića,² te sačuvana djela srednjovjekovnih kroničara-povjesničara nastala na hrvatskom području uvelike su se bavili navedenim problemom. Takva situacija vrlo je vidljiva baš na primjeru povijesti hrvatskoga velikaškoga roda knezova Bribirskih (od 14. st. zvanih Šubići), jer su oni od svih hrvatskih velikaša i imali najjače i najdugotrajnije veze s gradovima te tako uglavnom bili i junaci i anti-junaci već spomenutih srednjovjekovnih kronika. Oni su tako dobili zapaženo mjesto u djelima splitskih srednjovjekovnih povjesničara Tome Arhiđakona³ i Mihe Madijeva de Barbazanisa,⁴ djelu anonimnoga zadarskog autora *Obsidio Iadrensis*⁵ te djelu *Cronaca Iadertina* također anonimnoga mletačkog pisca.⁶

¹ Lučić se ovim problemom, posebice o odnosu knezova Bribirskih prema gradovima, zapravo bavio i u svojoj povijesti srednjovjekovne Hrvatske (*De regno Dalmatiae et Croatiae*, Amsterdam, 1666.) i u svojoj povijesti rodnoga Trogira (*Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù*, Venecija, 1673.-74.). Potonje djelo postoji i u hrvatskom prijevodu koji je izradio Jakov Stipišić, a opremljeno je i kritičkim aparatom: Ivan LUCIĆ, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, 2. sv., Split, 1979.). O životu i povjesničarskom radu Ivana Lučića-Luciusa opširnije vidi u: Miroslav KURELAC, *Ivan Lučić Lucius: otac hrvatske historiografije*, Zagreb, 1994. (s bogatom bibliografijom).

² To se ponajprije odnosi na njegovo djelo o šibenskoj povijesti sačuvano u više rukopisa (*Trattato sopra le cose di Sebenico*; u svojim istraživanjima ja sam koristio rukopis koji se čuva u Arhivu HAZU, Zbirka kodeksa, signatura II.b.42), a slični podaci mogu se naći i u njegovoj, također još neobjavljenoj, povijesti Dalmacije. O Zavoroviću i njegovu potonjem djelu, vidi opširnije u: Iva KURELAC, Dinko Zavorović i njegov rad na staroj povijesti u I. knjizi djela *De rebus Dalmaticis*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, neobjavljena magistarska disertacija, 2006.

³ TOMA ARHIĐAKON, *Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*. Thomae Archidiaconi *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, prir. Olga Perić i Mirjana Matijević Sokol, Split, 2003.; THOMAE ARCHIDIACONI Spalatensis *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*. ARCHIDIACON THOMAS of Split *History of the Bishops of salona and Split*. prir. Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol, Olga Perić i James Ross Sweeney, Central European Medieval Texts, sv. 4., Budimpešta - New York, 2006. O Tomi Arhiđakonu vidi više u: Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo*, Jastrebarsko, 2002. O vijestima Tome Arhiđakona o povijesti knezova Bribirskih vidi: Damir KARBIC, "Split i Bribirski knezovi u doba Tome Arhiđakona", *Toma Arhiđakon i njegovo doba* (ur. Mirjana Matijević-Sokol i Olga Perić), Split, 2004., str. 235.-242.

⁴ Kronika je do sada objavljena više puta, ali još uvijek ne postoji kritičko izdanje. Najnovije, ali teško dostupno izdanje, objavio je Vitaliano Brunelli pod naslovom "Incipit historia edita per Micam Madii de Barbazanis de Spaleto de gestis Romanorum imperatorum et summorum pontificum pars secundae partis de anno Domini MCCXC" u *Programma dell'I. R. Ginnasio superiore di prima classe in Zara alla fine dell'anno scolastico 1877-78* (1878.), str. 3.-61. (pretisak u: *Archivio storico per la Dalmazia* 1/1926/, svć. 1., str. 33.-36., svć. 2., str. 33.-36., svć. 3., str. 45.-48., svć. 4., str. 41.-48., svć. 5., str. 45.-48., svć. 6., str. 45.-47.). Hrvatski prijevod s komentarom Vladimira Rismonda objavljen je u: Vedran GLIGO i Hrvoje MOROVIĆ (ur.), *Legende i kronike*, Split, 1977., str. 151.-184. i faksimili na str. 365.-386. Više o autoru i djelu vidi u: Ferdo ŠIŠIĆ, "Miha Madijev de Barbazanis", *Rad JAZU*, knj. 153. (1903.), str. 1.-46.

⁵ *Obsidio Iadrensis. Opsada Zadra*. Rukopis †Veljka Gortana priredili Branimir Glavičić i Vladimir Vratović u suradnji s Damirom Karbićem, †Miroslavom Kurelcem i Zoranom Ladićem, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, sv. 54., Scriptores, sv. 6., Zagreb, 2007. O samom djelu i pitanju autorstva vidi studiju: Miroslav KURELAC i Damir KARBIC, "Ljetopis 'Obsidio Iadrensis', njegovo historiografsko i povijesno značenje," u istom izdanju, str. 3.-20.

⁶ Ovo djelo nije do sada objavljeno u originalu, a jedini rukopis čuva se u Biblioteca Marciana u Veneciji (Mss. Latini, Cl. 10, No. 300, coll. 3801). Talijanski prijevod objavljen je u: Jacopo MORELLI, *Monumenti Veneziani di varia letteratura*, Venecija, 1796., str. i-xxxvii., te je prema tom prijevodu do sada korišteno u hrvatskoj historiografiji. Vidi posebice: Dane GRUBER, "Vojevanje Ljudevita I. u Dalmaciji s hrvatskim velmožama i s Mlečanima i t. d. (1342-1348).", *Izvišće kralj. velike gimnazije u Požegi koncem školske godine 1887./88.* (1888.), str. 3.-101.

Drugi navedeni razlog, tj. činjenica da izvori koje posjedujemo puno više govore o gradskim nego o izvangradskim područjima, velikim je dijelom rezultat činjenice da su srednjovjekovni arhivi dalmatinskih gradova barem do neke mjere sačuvani, što se ne može reći za arhive koji se odnose na područja srednjovjekovne Hrvatske. Štoviše, čak i dokumenti sačuvani u kasnijim prijepisima (posebice oni koje su izradili već spomenuti povjesničari poput Ivana Lučića⁷), uglavnom se odnose na povijest gradova (zbog svoje provenijencije iz pretežno gradskih arhivskih fondova i zbog interesa povjesničara koji su ih kopirali). Arhiv knezova Bribirskih, ako je u pravom smislu ikad postojao, ili arhivi središnjih ustanova, poput banskog arhiva ili županijski arhivi, nisu sačuvani. Arhivi kaptola koji su, kao i na područjima srednjovjekovne Slavonije i Ugarske, obavljali zadatke vjerodostojnih mjesta (bilježeći privatnopravne spise) također su samo fragmentarno sačuvani.⁸ Tako najveći broj dokumenata kojima možemo rekonstruirati povijest izvangradskih područja zapravo dolazi iz gradskih arhiva te ponajviše govori o problemima odnosa upravo gradova, i to uvijek iz gradskog motrišta. U konkretnom slučaju o kojem ovdje raspravljamo, o povijesti knezova Bribirskih, postoje i drugi izvori koji se prvenstveno bave njihovom političkom ulogom, ali su i oni zapravo sličnog obilježja i potječu iz stranih arhiva, arhiva centara s kojima su oni održavali intenzivne diplomatske dodire (napuljski dvor, papinska kurija, Venecija) te isto tako osvjetljavaju njihovu politiku isključivo kroz prizmu tih drugih centara.

Članovi roda počeli su zadobivati kneževske položaje u dalmatinskim gradovima početkom 13. st., a vlast nad njima postaje od trećega desetljeća istoga stoljeća važnom stavkom u političkim planova vodećih Šubića (knezova Višena, Grgura, Stjepana, Stjepka), koji svoju vlast uspijevaju do početka pedesetih godina nametnuti većini gradova, ali zadobiti i položaj vodećih velikaša u Hrvatskoj u cjelini. U razdoblju vladavine Pavla I. i njegove braće Šubići su taj svoj položaj uspjeli i ozakoniti te za njega dobili legitimaciju Pavlovim postavljanjem za hrvatskoga bana. U tom razdoblju svi gradovi na prostoru od Velebita do Omiša, uz iznimku Zadra, dolaze pod njihovu izravnu vlast. Važnost vlasti nad dalmatinskim gradovima dobila je još na značenju kada su se Šubići izravno upleli u dinastičku krizu u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu te postali jednim od najvažnijih pristaša napuljskih Anžuvina u borbi za krunu, za što im je bila potrebna i nesmetana pomorska veza s južnom Italijom.

Prvi gradovi nad kojima su članovi roda počeli uspostavljati svoju vlast bili su Split i Trogir. Prvi zabilježeni podatak o tome da je netko od članova roda obnašao neki položaj u tim gradovima potječe s početka 13. st., kad je stanoviti Vučina bio trogirski

⁷ Najveći dio Ostavštine Ivana Lučića-Luciusa čuva se u Kaptolskom arhivu u Splitu u više svezaka (Scr. B). Rukopisni prijepis iste ostavštine, koji su pod rukovodstvom Mihe Barade izradili don Mate Hailo i Marin Bego početkom pedesetih godina XX. st., čuva se u Arhivu HAZU u Zagrebu (Ostavština Ivana Lučića-Luciusa). U daljem tekstu dokumente iz Lučićeve ostavštine navoditi ću pod nazivom *Ostavština*, s obje signature odvojene kosom crtom. Pri tome će prvo biti navedena signatura sveska iz Kaptolskog arhiva u Splita, a potom bilježnice iz Arhiva HAZU u Zagrebu.

⁸ U trenutku kada su članovi roda knezova Bribirskih (banovi Pavao I. i Mladen II. te njihova braća, sinovi i nećaci) bili na vrhuncu moći u Hrvatskoj je u tom svojstvu vjerojatno djelovao isključivo ninski kaptol, dokumenti kojega su sačuvani isključivo u pojedinačnim slučajevima, a ostali su kaptoli (zadarski, splitski, skradinski i kninski) takvu djelatnost započeli tek u anžuvinskom razdoblju ili čak u 15. st.

knez, a istovremeno je obnašao i položaj načelnika (potestata) u Splitu, vjerojatno kao zamjenik tadašnjega splitskoga kneza Martinuša.⁹ Od tog vremena započinje postupno, iako ne i neprekidno, širenje vlasti članova roda na sve dalmatinske gradove, koje će svoj vrhunac doseći početkom 14. st., kada će se, barem kratko vrijeme, pod njihovom vlašću nalaziti svi obalni gradovi između Senja i Dubrovnika.

Kronologija vlasti Šubića nad dalmatinskim gradovima dobro je utvrđena, a ovdje ću je samo ukratko rezimirati prema pojedinim gradovima.¹⁰ U slučaju Splita, nakon već spomenutog Vučine, položaj kneza od 1221. do 1223. obnašao je drugi član roda, Višen, a nakon njegove smrti i kratkotrajnoga prekida knezovi Grgur (1227.-1235.) i njegov sin Marko (1237.-1239.). Reforme gradske uprave, prvo one inicirane u samom Splitu i okrunjene uspostavom komune i njezina potestata (*Regimen Latinorum*),¹¹ a potom i one koje je uveo kralj Bela IV. i kojima su na kneževski položaj u gradu postavljani uglavnom banovi čitave Slavonije, dovele su do privremenog udaljavanja Šubića od vlasti nad gradom. Prvi član roda koji je ponovo obnašao neki položaj u njemu bio je član pobočne grane roda Vučina, sin Vučete, koji je bio potestat 1272. (kao zamjenik gradskoga kneza bana Joakima Pektara). Već sljedeće godine na položaju splitskoga kneza nalazi se Pavao I.,¹² čime započinje razdoblje neprekinute vlasti Šubića nad gradom, koje će potrajati do 1323. godine.¹³

⁹ Knez Martinuš najvjerojatnije je bio također hrvatski velikaš, ali njegovu rodovsku pripadnost za sada nisam uspio utvrditi. Ponavljanje imena Martinuš i među kasnijim Vučetinim potomcima moglo bi upućivati na to da su njih dvojica bili u nekoj vezi, najvjerojatnije povezani nekim oblikom svojte, ali to za sada ostaje samo pretpostavka. Točno razdoblje Vučetine vladavine u oba grada ne može se također definirati jer se on spominje samo u jednom dokumentu koji nije pobliže datiran. Martinuš se kao splitski knez spominje od listopada 1201. (Tadija SMIČIKLAS /*priv.*/, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* /dalje: CD/, sv. 3., Zagreb, 1905., dok. 6., str. 5.) do 1205. (CD, 3., dok. 48., str. 54.). Njegov prethodnik knez Grubeša posljednji se put spominje na dužnosti 1198. (CD, 2., dok. 288., str. 308.), a kao mrtav već krajem 1199. ili na samom početku 1200. (CD, 2., dok. 323., str. 348.-349.). Martinušev nasljednik knez Domald spominje se kao splitski knez nešto prije 25. ožujka 1207. (CD, 3., dok. 60., str. 67.). Za Trogir stanje je još gore, jer, kako smo već vidjeli, nema nikakvih preciznih podataka o samom Vučetinu razdoblju. Njegov prethodnik, knez Marin, spominje se posljednji put 1194. (Lucius, fasc. 528, fol. 34/27, str. 76.), a njegov nasljednik Ilija Grubešin prvi put 13. ožujka 1213. (Lucius, fasc. 528, fol. 35/27, str. 76.).

¹⁰ O širem kontekstu širenja moći Šubića u tom razdoblju vidi opširnije u: Damir KARBIĆ, "Šubići Bribirski do gubitka nasljedne banske časti (1322.)", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 22 (2004.), str. 6.-14.

¹¹ O tom procesu i njegovoj teoretskoj pravno-političkoj podlozi vidi opširnije u: Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL, "Regimen Latinorum Tome Arhiđakona u teoriji i praksi", *Historijski zbornik* 52 (1999.), str. 17.-32. Bit reforme bila je zamjena dotadašnjega sustava vladavine kojim je rukovodio knez postavljen od kralja kao kraljev predstavnik onim kojim je rukovodio profesionalni načelnik s naslovom potestata, odgovoran komunalnom vijeću, a koji je morao biti stranac (tj. osoba koja nije član komune i prema tome nema u njoj političke i druge osobne interese). O tome vidi opširnije dalje.

¹² O tome vidi opširnije u: D. Karbić, "Split i bibrirski knezovi".

¹³ Pavao se spominje kao splitski knez od 5. svibnja 1273. (CD, 6., dok. 30., str. 30.) do 2. rujna 1277. (A., "Serie dei Reggitori di Spalato," *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, sv. 9./1886./, str. 28.-32.). Na tom položaju naslijedio ga je mlađi brat Mladen I., koji se kao splitski knez spominje od 22. studenog 1278. (CD, 6., dok. 226., str. 267.) do 17. veljače 1303. (Lucius, fasc. 538, fol. 155/15, str. 1.), a njega Pavlov sin Juraj II., koji se prvi put sigurno spominje od 20. listopada 1303. (Josip BARBARIĆ i suradnici /*priv.*/, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Dodaci. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Supplementa* /dalje: CD-S/, sv. 2., dok. 225., str. 314.; A., "Serie," *BASD*, 9., 76.-80.), a posljednji put 14. srpnja 1322. (A., "Serie," *BASD*, 9., str. 123.-128). Prvi dokument u kojem se izričito vidi da Juraj nije više splitski knez izdan je tek 26. kolovoza 1323. (A., "Serie," *BASD*, 9., 143.-144.).

Trogir je bio grad s kojim su Šubići na određeni način imali trajniju vezu, iako ni tu bez prekida i trzavica. Nakon već spomenutoga Vučine s početka 13. st., na položaj trogirskoga kneza došao je knez Stjepan, brat splitskoga kneza Grgura.¹⁴ Stjepanov neposredni nasljednik na tom položaju bio je njegov sin Stjepko, vodeća osoba te generacije roda, čime je osigurana kontinuirana vlast članova roda nad gradom. Kao trogirski knez Stjepko primio je i kralja Belu IV. tijekom njegova bijega pred Tatarima te time ojačao svoj položaj na dvoru. Unatoč tome, spomenuta reforma, koju je kralj poduzeo nakon tatarske provale, dovela je i do njegova uklanjanja s položaja trogirskoga kneza (iako tek razmjerno kasno, 1250. godine), a mjesto trogirskog kneza počeli su također popunjavati banovi čitave Slavonije.¹⁵ Ipak, čini se da je Stjepko ubrzo pronašao način da ipak zadrži kontrolu nad gradom i postigao da bude postavljen za potestata.¹⁶ Nakon kraćeg prekida 1260., kad je potestat bio stanoviti Pribislav, sin župana Branivoja, na položaj gradskoga potestata ponovno se vraća jedan član roda, Stjepan Martinušev, koji je držao položaj potestata tijekom kneževanja bana Rolanda.¹⁷ Nakon kratkoga pokušaja jačanja komunalne autonomije krajem šezdesetih godina 13. st., Šubići uspijevaju ponovno uspostaviti svoju vlast nad gradom, koja će neprekinuta potrajati sve do pada bana Mladena II. 1322. godine.¹⁸ Vlast Šubića nad Šibenikom također je uspostavljena relativno rano, a bila je i još

¹⁴ Stjepan je prvi put spomenut kao trogirski knez u rujnu 1229. (CD, 3., dok. 277., str. 311.-312.), a posljednji put u siječnju 1238. godine (CD, 4., dok. 43., str. 47.).

¹⁵ Stjepko je isprva kratko nosio naslov trogirskog načelnika (od svibnja 1239.; CD, 4., dok. 75., str. 80.; Lucius, fasc. 528, fol. 35/27, str. 78) kao trogirski knez spominje od 11. srpnja 1239. (CD, 4., dok. 79., str. 86.) do 22. srpnja 1250. godine (CD-S, 1., dok. 106., str. 143.).

¹⁶ Stjepko se spominje kao načelnik u dokumentima iz ožujka (Lucius, fasc. 542, fol. 313³/₄, str. 2.) i svibnja 1258. godine (CD-S, 1., dok. 185., str. 234.).

¹⁷ Ban Roland od roda Rátót spominje se kao trogirski knez od rujna 1262. (Franjo RAČKI, "Notae Joannis Lucii", *Starine*, sv. 13. /1881./, str. 212.) do listopada 1267. (CD, 5., dok. 911., str. 443.). Moguće je da je i Stjepanovo načelništvo trajalo tijekom čitavog tog vremena, ali se on izričito spominje kao trogirski načelnik samo od svibnja 1263. (F. RAČKI, "Notae", str. 212.) do 29. ožujka 1264. godine (CD, 5., dok. 788., str. 293.).

¹⁸ Povratak Šubića na vlast u gradu započeo je dolaskom Pavla I. na položaj načelnika, koji je zabilježen kao takav od 18. rujna 1272. (Miho BARADA /prir./, *Trogirski spomenici. Dio I.: Zapisci pisarne općine Trogirske*, sv. 1., Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium /dalje: MSHSM/, sv. 44., Zagreb: JAZU, 1948. /dalje: MT, I-1/, dok. 281., str. 416.) do 6. veljače 1273. (MT, I-1, dok. 372., str. 460.). U travnju 1273. Pavao je već obnašao položaj gradskoga kneza (F. RAČKI, "Notae", 214.), ali čini se da ga je ubrzo prepustio nekom drugom članu roda po imenu Stjepan (vjerojatno već spomenutom Stjepanu Martinuševu), a nakon njegove smrti 6. kolovoza 1274. (Miho BARADA /prir./, *Trogirski spomenici. Dio I.: Zapisci pisarne općine Trogirske*, sv. 2., MSHSM, sv. 45., Zagreb: JAZU, 1950. /dalje: MT, I-2/, dok. 73., str. 34.) na taj položaj dolazi Pavlov bratić Ivan. Ivan je stupio na vlast 19. kolovoza (MT, I-2, dok. 86., str. 40.), a posljednji se put spominje kao knez 22. srpnja 1279. (MT, I-2, dok. 20., str. 188.). Nakon Ivana, položaj kneza držali su Pavlov brat Juraj I., spomenut od rujna 1281. (Miho BARADA /prir./, *Trogirski spomenici. Dio II.: Zapisci sudbenog dvora općine trogirskoga*, sv. 1., MSHSM, sv. 46., Zagreb: JAZU, 1951. /dalje: MT, II-1/, dok. 32., str. 143.) do prosinca 1304. (F. RAČKI, "Notae", str. 221.), a nakon njegove smrti Pavlov mlađi sin Pavao II. Pavao II. prvi se put spominje 15. siječnja 1305. (CD, 8., dok. 88., str. 94.), a ostao je na njoj do predaje grada Veneciji 17. travnja 1322. godine (Šime LJUBIĆ, *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke republike* /dalje: Listine/, sv. 1., MSHSM, sv. 1., Zagreb: JAZU, 1878., dok. 514., str. 336.-340.).

stabilnija od vlasti nad Trogirom. Prvi član roda koji je obnašao položaj gradskoga kneza bio je već spomenuti knez Grgur, koji se spominje kao šibenski knez oko 1234. godine. Čini se da je vlast Šubića nad gradom bila neprekinuta od 1242. godine do 1322., iako su tijekom pedesetih i šezdesetih godina, kao i u drugim gradovima, bili prisiljeni napuštati položaj kneza i prihvaćati i manje uzvišene položaje (iako ne nužno manje efektivne) poput potestata.¹⁹ Čini se da je i vlast nad Ninom bila kontinuirana od 1267. do predaje grada Veneciji 6. siječnja 1328. godine.²⁰ Za razliku od ta četiri grada koji su imali jaču komunalnu tradiciju, a koju je vlast Šubića nad njima morala uvažavati, Skradin i Omiš bili su od razdoblja bana Pavla pod njegovom puno izravnijom vlašću te su ubrzo pretvoreni u nasljedne posjede njegovih potomaka.

Poseban slučaj bio je Zadar, jedini grad koji se najveći dio vremena nalazio pod mletačkom vlašću, a koji je zbog svog položaja glavnoga grada Dalmacije (naslijeđenog iz razdoblja bizantske vlasti nad dalmatinskim gradovima u ranom srednjem vijeku) bio posebno važan cilj Pavlove politike te politike njegova nasljednika Mladena II. Šubići su i ranije ostvarili manji uspjeh u zadobivanju vlasti nad gradom, kad je 1243. knez Marko, sin kneza Grgura, tijekom zadarske pobune protiv Venecije obnašao dužnost zadarskoga potestata,²¹ ali je tek u Pavlovu razdoblju vlast nad gradom postala jedan od dugoročnih ciljeva politike Šubića. Čini se da je Pavao pripremao preuzimanje grada još od svog dolaska na političku scenu sedamdesetih godina trinaestoga stoljeća. U pripremanju toga važnu ulogu imale su i veze koje je održavao sa zadarskim plemićima, povjeravajući nekima od njih različite prestižne položaje na područjima pod svojom upravom, o čemu će se više govoriti. Sva njegova nastojanja okrunjena su uspjehom 1311., kad je iskoristio sukob Venecije s papom oko Ferrare te potaknuo zadarski ustanak. Vlast nad gradom tada je preuzeo njegov sin Mladen II. Unatoč tom uspjehu, zbog nesretnoga stjecaja okolnosti (smrt bana Pavla 1. svibnja 1311.) te mletačke odlučnosti, sukob oko Zadra završio je nagodbom kojom je

¹⁹ O uspostavi vlasti članova roda nad Šibenikom vidi opširnije u: Damir KARBIĆ, "Uloga bribirskih knezova u osnutku Šibenske biskupije", u: *Sedam stoljeća Šibenske biskupije. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Šibenska biskupija od 1298. do 1998. godine* (ur. Josip Čuzela, Vicko Kapitanović i Slavko Kovačić), Šibenik, 2001., str. 53.-56. Nakon smrti dugogodišnjeg šibenskog kneza Jurja I., šibensko kneštvo bilo je apanaža najmlađeg sina bana Pavla I., Grgura, koji se kao šibenski knez prvi put spominje 21. veljače 1305. (CD, 8., dok. 89., str. 96.-97.), a taj je položaj držao do predaje grada Veneciji 1. ožujka 1322. godine (Listine, 1., dok. 512., str. 330.-335.).

²⁰ Kao ninski knezovi zabilježeni su Stjepkov brat Jakov (24. ožujka 1267.; CD, 5., dok. 896., str. 426.) i Jakovljevi sin Radoslav, koji se na toj dužnosti spominje 1277. (MT, I-2, dok. 99., str. 171.) i 1281. godine (CD, 6., dok. 288., str. 342.). God. 1282. na položaju kneza nalazio se neki Mihovil, za kojeg se ne može utvrditi da je bio član roda, ali sigurno je da je priznavao vlast bana Pavla jer se nalazio u njegovoj pratnji prilikom jednog suda (Stjepan ANTOLJAK, "Ban Pavao Bribirski 'Croatorum dominus'", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 19./1972./, str. 8.-9., bilj. 24.). U siječnju 1284. položaj kneza držao je osobno ban Pavao I. (Giuseppe PRAGA /prir./, "Atti e diplomati di Nona /1284-1509/", *Archivio storico per la Dalmazia*, sv. 21./1936./, dok. 1., str. 21.; CD-S, 2., dok. 65., str. 130.), a od veljače 1290. (CD, 6., dok. 578., str. 684.) na tom se položaju do svoje smrti spominje njegov brat knez Juraj I. Jurja je naslijedio Pavlov sin Juraj II., koji se spominje kao ninski knez od 14. ožujka 1305. (G. PRAGA, "Atti", dok. 5., str. 24.-25.) do predaje grada Veneciji (Listine, 1., dok. 550., str. 373.-376.).

²¹ Marko je zabilježen kao zadarski načelnik u svibnju (CD, 4, dok. 170, str. 189.) i lipnju 1243. (CD-S, 1., dok. 77., str. 116.).

gradu zajamčen najveći stupanj autonomije koji je ikad imao pod mletačkom vlašću, ali Šubići su se morali odreći vlasti nad njim. Iako je to vjerojatno za Mladena II. bio samo taktički ustupak, kasniji razvoj događaja nikad nije omogućio ponovni pokušaj preuzimanja grada.²²

Iako su se gradovi (ponajviše najrazvijeniji Split i Trogir) i njihovo plemstvo do sredine osamdesetih godina pokušavali oduprijeti prejakom utjecaju Pavla i njegove braće, ubrzo su morali shvatiti da to ne mogu pa su se morali se pomiriti s tim stanjem. Ono im je osim toga pružalo i opipljivu korist, jer su se našli u sklopu jake i sređene teritorijalne cjeline koja im je jamčila siguran razvoj. Nakon što su Bribirci učvrstili svoj položaj na području pod njihovom vlašću uglavnom je vladao mir.²³ Sredinom sedamdesetih godina 13. st. problem su donekle stvarali omiški gusari pod vlašću Kačića, ali tada su i oni bili uglavnom u defenzivi. Sukob s Omišanima ujedno je omogućio i početak uspostave dobrih odnosa s južnotalijanskim Anžuvincima, koji su i sami bili zainteresirani za slamanje moći Kačića, a čije je područje bilo u tom trenutku jedno od gospodarski najsređenijih i najbogatijih dijelova Europe, dalmatinskim gradovima posebice zanimljivo kao žitnica.²⁴ Sukob s Kačićima omogućio je čak i kratkotrajno privremeno širenje splitske vlasti i na otok Brač u 1278. godini. Uklanjanje vlasti Kačića i dolazak Omiša pod vlast bana Pavla i njegove braće imali su kao negativnu posljedicu izbijanje sukoba s Venecijom, ali to je potpuno uklonilo opasnost od omiškoga piratstva.²⁵ Gradovi su morali sudjelovati i u ekspanziji u Bosnu i Hum koja je slijedila početkom 14. st., ali dobitci koje su ostvarili očito jako su nadilazili uloženo jer im se otvorilo veliko tržište u unutrašnjosti.²⁶ Iako su povremeno zabilježeni manji otpori gradova politici bana Pavla te politici njegovoga nasljednika Mladena II., oni zapravo nisu imali obilježje pravih pobuna, a ni načelne razloge za to.²⁷ Takvo će obilježje poprimiti tek na kraju Mladenove vladavine (početak dvadesetih godina 14. st.), a i tada ponajviše kao rezultat vanjskih utjecaja i

²² Detaljnije o tome vidi u: D. KARBIĆ, "Šubići bibrirski," str. 18.-20.

²³ U srednjem vijeku mir unutar neke države nije nužno značio da ne postoje sukobi između pojedinih više ili manje samoupravnih zajednica na njezinu teritoriju. U slučaju vladavine bana Pavla i njegove braće dobar primjer za takvu situaciju pruža sukob Trogira, Splita i Šibenika u sedamdesetim godinama 13. st., koji je konačno i razriješen upravo nastojanjem Šubića. Knez Juraj bio je i jedan od arbitara čijom je presudom sukob okončan 1277. godine (CD, 6., dok. 182., str. 201.-203.; Lucius, fasc. 539, fol. 259-260^o/12, str. 68.-70.; Lucius, fasc. 539, fol. 264-264^o/12, str. 73.-74.; CD, 6., dok. 185., str. 206.-211.).

²⁴ Apulija je bila glavni opskrbnik žitom dalmatinskih gradova tijekom čitava srednjega vijeka. Opširnije vidi: Tomislav RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Zagreb, 1997., str. 402.

²⁵ Opširnije o sukobima i ratovanju oko Omiša vidi u: D. KARBIĆ, "Šubići bibrirski," str. 12-14.

²⁶ Dobar primjer za to jest darovnica kojom je ban Mladen I. podijelio trgovačke slobode Splitsanima (vjerojatno su kao splitski poslanici nastupili Splitsani koji su se tada nalazili u njegovoj vojsci) po uspješnog okončanja osvajanja Bosne u Foči u lipnju 1302. (CD, 8., dok. 24., str. 27.-28.). Opširnije o tim događajima vidi u: D. KARBIĆ, "Šubići bibrirski," str. 16.-17.

²⁷ Tako je, npr., u travnju 1285. ban Pavao tražio je vojnike za sukob sa Splitom od Trogirana, iako su se oba grada tada nalazila pod njegovom vlašću (F. RAČKI, "Notae", str. 215.; opširnije: CD, 6., dok. 442., str. 524.-525.). Isto tako, 1306.-1308. postojale su napetosti između Trogira i Šubića, ali ni u tom trenutku grad nije zapravo osporio njihovu vrhovnu vlast. O tim događajima vidi više u: F. RAČKI, "Notae", str. 221.-224.

za Šubiće nesretnoga stjecaja okolnosti.²⁸ Ni bribirska se vlast nad gradovima u tom razdoblju uglavnom nije postavljala izvan dotad definiranih konstitucionalnih okvira te je zapravo u gradovima samo zamijenila oslabljenu (poljuljanu) kraljevsku vlast.²⁹ Organi gradske samouprave (iako pod više ili manje čvrstom kontrolom) nastavili su i dalje djelovati, a izvedeni su i važni koraci u pravcu kodifikacije statutarnoga prava (doneseni su statuti Splita, Šibenika, Skradina).³⁰ Graditeljska aktivnost (koja se najjasnije može naslutiti u Splitu) u gradovima pod njihovom vlašću također je bila zamjetna, često i reprezentativna.³¹

Posebnu važnost u odnosima između gradova i Šubića imala je i njihova politika kojom se određeni broj gradskih plemića uključivao u sastav njihove klijentele te su im povjeravani različiti zadaci i položaji unutar njihove vladajuće oligarhije. To je, s jedne strane, za Šubiće bila metoda stvaranja pristalica u tim gradovima, a s druge, za gradske plemiće, sredstvo koje je omogućavalo njihovo napredovanje na društvenoj ljestvici i unutar gradova, mijenjajući međusobne odnose snaga u njima,³² i na razini Kraljevstva u cjelini.

Najviši upravni položaji do kojih su se mogli uspeti gradski plemići kao članovi klijentele Šubića u osnovi su bili položaji potestata i kapetana. Najviši položaj, položaj gradskoga kneza, bio je u načelu pridržan za članove banove obitelji, a tek iznimno u njemu su mogli participirati njihovi najbliži suradnici.³³ Osoba na tom položaju

²⁸ O tome vidi opširnije u: D. KARBIĆ, "Šubići bribirski", str. 20.-23.

²⁹ Dobar primjer takvog slučaja predstavlja i podatak da je ban Pavao postigao da mu Zadar (koji tada čak nije ni bio pod njegovom nego pod mletačkom vlašću) isplaćuje regalia koja je dugovao ugarsko-hrvatskom kralju (CD, 8., dok. 249., str. 297.-298.).

³⁰ Splitski statut donesen je 1312. godine, a redigirao ga je splitski potestat Percival Ivanov iz Ferma (Jaromir J. HANEL /prir./, *Statuta et leges civitatis Spalati*. MHJSM, 2., Zagreb, 1878., lib. 1., Proemium, str. 1; *Statut grada Splita. Srednjovjekovno pravo Splita* (prir. Antun Cvitanić), Split, 1987. /2. izdanje/, str. Xvii. i 1.). O šibenskom statutu i njegovoj dataciji vidi opširnije u: Zlatko HERKOV, "O Šibenskom statutu", u: *Knjiga statuta zakona i reformacija grada Šibenika* (ur. Slavo Grubišić), Šibenik, 1982., str. 354.-356. O skradinskom statutu i njegovoj dataciji vidi: Ante BIRIN (prir.), *Statut grada Skradina. Statuta civitatis Scardoniae*, Zagreb - Skradin, 2002., str. 125.-131.

³¹ O mogućnosti da je izgradnja zvonika splitske katedrale započela upravu u razdoblju njihove vladavine vidi: Ivana PRIJATELJ PAVIČIĆ - Damir KARBIĆ, "Prikazi vladarskog dostojanstva: likovi vladara u dalmatinskoj umjetnosti 13. i 14. stoljeća", *Acta Histriae*, sv. 10. (2000.), str. 415.-416.

³² Dobar primjer kojim se može demonstrirati takav razvoj pružaju događaji vezani uz tzv. pobunu Mateja Zorijeva u Trogiru 1315.-1318. O tome vidi opširnije u: D. KARBIĆ, "Šubići bribirski", str. 20.-21.

³³ Vrijedno je napomenuti da su takvi slučajevi bili jedino knezovi Skradina (o tome vidi nešto dalje) i Omiša, dakle gradova koji su po svojoj tradiciji pripadali izravno Hrvatskoj, a ne Dalmaciji. U Omišu položaj kneza obnašali su Petar Bogdanov, jedan od najbližih suradnika kneza Jurja II. i stanoviti Vukša. Petar je zabilježen na položaju kneza od lipnja 1312. (CD, 8., dok. 256., str. 308.-310.) do ožujka 1316. (F. RAČKI, "Notae", 227.-228.). Vjerojatno je knez postao upravo oko vremena kad je i spomenut, a najvjerojatnije je na njemu bio i kasnije, no nema podataka kojima bi se to moglo točnije odrediti. Vukša se kao omiški knez spominje samo u prosincu 1322. (Ivan Krstitelj TKALČIĆ - Josip GELČIĆ (prir.), *Monumenta Ragusina. Libri reformationum*, sv. 1., MSHSM, knj. 10., Zagreb, 1879., str. 73. i 124.). Moguće je da su i neki drugi pojedinci obnašali položaj kneza u nekoj od stečevina Šubića, jer su uz ime nosili i naslov kneza (npr. trogirski plemić Marin Andreis), ali nedostaju nam podaci kojima bi se to moglo utvrditi.

ujedno je predstavljala vladara u gradu te nije odgovarala nikakvim gradskim ili komunalnim ustanovama. Druga dva spomenuta položaja bili su druge vrste te su se lakše mogli i prepustiti.

Položaj potestata svoj je korijen imao u već spomenutom pokušaju zamjene sustava kneževske vladavine sustavom zvanim *regimen Latinorum*. Taj su koncept razvili talijanski pravni stručnjaci u prvoj polovici 13. stoljeća, a potestat je bio njegov glavni element. U skladu s teorijom, on je morao biti stranac izabran na taj položaj od gradskoga vijeća, i to na određeno vrijeme (obično na jednu godinu). Sa sobom je dovodio druge članove svoje administracije (zamjenika zvanog *miles* ili *socius* te bilježnika i sl.). Budući da je bio stranac, moglo se pretpostaviti da će biti nepristran u frakcijskim borbama u gradu, a isto tako bilo je teško očekivati da će svoj privremeni položaj moći pretvoriti u trajniji utjecaj (za razliku od kneza). Štoviše, njegova pratnja također je bila sastavljena od stranaca i tako prihvatljiva svim frakcijama, za razliku od kneževske. Knežev vikar obično je bio ili građanin toga grada ili član kneževе družine; u prvom slučaju bio je pristran u stranačkim borbama, u drugom slučaju je pazio isključivo na kneževе interese.³⁴

Unatoč privremenom uspjehu početkom četrdesetih godina 13. st., kad je Split zamijenio kneževski sustav vladavine s "latinskom vladavinom", taj sustav vladavine u izvornom obliku nije uspio zamijeniti sustav koji je bio tradicionalno uspostavljen. Drugi gradovi nikad nisu ni uspjeli uspostaviti ga. Nova promjena nastala je u pedesetim godinama kad je kralj Bela IV. uveo reformu kojom je uveo pravilo da su banovi ujedno i kneževi važnijih gradova, uklonivši na taj način hrvatske velikaše s tih položaja. Budući da banovi nisu osobno bili upleteni u lokalnu politiku i da su uglavnom bili odsutni iz gradova, ta je reforma mogla pomoći razvoju lokalne samostalnosti, ali ujedno je lišavala gradove i zainteresiranoga zaštitnika te ostavljala mogućnost za razbuktavanje lokalnih sukoba. Hrvatski velikaši (među kojima su se posebice isticali Šubići pod vodstvom Stjepka) također nisu željeli prihvatiti takvo ograničavanje svojih prihoda i utjecaja. Da bi doskočili kraljevoj reformi, oni su ponovno uveli službu potestata. Tada je to bila poluslužbena zamjena za kneza, koju su birali gradovi, ali među velikašima ili njihovim ljudima pod više ili manje otvorenim pritiskom.

Nova etapa razvoja počela je u sedamdesetim godinama, kad je kraljevska moć opala. Banovi više nisu bili gradski knezovi, a kneževske položaje ponovno su preuzeli okolni velikaši, uglavnom Šubići. Ipak, služba potestata i dalje je zadržana, ali njezina su se definicija i sadržaj ponovno promijenili. Potestat tada postao knežev predstavnik u gradu i njegov izvršni organ, njegov lokalni, no zapravo ne i autonomni, upravitelj.³⁵ Njega je još uvijek biralo gradsko vijeće, ali knez je imao izravni ili neizravni utjecaj na taj izbor. Dokazi za to malobrojni su, iako o tim gradskim dužnosnicima ima puno

³⁴ O uvođenju takva sustava vladavine u Splitu i o njegovim karakteristikama vidi opširnije u: M. MATIJEVIĆ SOKOL, "Regimen Latinorum".

³⁵ Prva pojava takva slučaja može se zapravo naći već u 1247., kada je dokument iz Šibenika datiran istovremeno sa Stjepkom kao knezom i nekim Desom kao potestatom. Razlog za usporedno postojanje te dvije funkcije vjerojatno se može naći u činjenici da je Stjepko u tom trenutku obnašao dužnost kneza istovremeno u Trogiru i Šibeniku te je tako trebao u Šibeniku imati nekakva zamjenika dok je odsutan iz grada.

podataka. Najizravniji pokazatelj jest odredba o izboru novoga potestata u Trogiru 1303., u kojoj je izričito rečeno da se izbor mora izvršiti uz pristanak i po volji kneza Jurja I.³⁶ Potestat je oslovljavan kao *fidelis* – termin koji je obično rabljen za članove družine – od strane bana, čak i kada je bio sve prije nego lojalan. Dobar primjer takva slučaja jest pismo bana Mladena II. upućeno prilično nevjernom Mateju Zorijevu 1316. godine.³⁷ Isti izraz rabljen je i za šibenskoga potestata Kozu Ilijina 1314. godine.³⁸ Mišljenje da su potestati bili ovisni od bana implicirana je i u invektivi Mihe Madijeva protiv bana Mladena II.³⁹

Drugi položaj, blizak položaju potestata, bio je položaj gradskoga kapetana. Ne čini se da je njegov položaj bio znatno različit od položaja potestata, ali izvori ne dopuštaju pobliže definiranje njegovoga sadržaja. Generički pojam koji je objedinjavao oba položaja bio je *rector*. Naslov kapetana pojavio se prvi put u Trogiru 1276., u trenutku kad je Mladen I. bio izabran za potestata. Istovremeno, položaj kneza držao je drugi član roda, knez Ivan. Za vrijeme Mladenova načelnštva (*potestaria*), položaj kapetana držao je zadarski plemić Stane de Varicassis, koji je kasnije naslijedio Mladena kao potestat 1278. Budući da je Stane de Varicassis bio jedan od važnijih pristaša Šubića i da je držao različite položaje na području pod njihovom vlašću, čini se prihvatljivim da je on zapravo bio Mladenov zamjenik u gradu.⁴⁰ Kapetani se spominju kao zamjena za potestate u Trogiru od 1286. do 1287.,⁴¹ 1299.,⁴² i od 1301. do 1305.,⁴³ a u Splitu 1291.,⁴⁴ 1292.,⁴⁵ od 1296. do 1300.⁴⁶ i puno kasnije 1324.,⁴⁷ ali ne čini se da su im ovlasti i dužnosti bile bitno različite. Jedini poseban slučaj mogao bi biti slučaj od

³⁶ “Rectoris novi electio fiat de conscientia et voluntate comitis Georgii” (CD, 8., dok. 53., str. 57.; naglasio D. K.).

³⁷ “Mladinus Croatorum et Bossne (*sic*) banus nobili uiro domino Matheo Sori, honorabili potestati et capitaneo ciuitatis Traguriensis, *suo fideli*, salutem et omne bonum.” Pismo je objavljeno u: Miho BARADA - Marin BERKET (prir.), *Trogirski spomenici* (dalje: TS), Split, 1989., dok. 134., str. 498. (naglasio D. K.).

³⁸ Listine, 1., dok. 427., str. 275.

³⁹ “O Dei clementia, quae nullum malum permittit impunitum, nec bonum irremuneratum, ostendens in hac vita super peccatores iudicium cum misericordia nolens tolerare tot mala, quae in regno Croatiae atque Dalmatiae per *rectores* et *officiales* ipsius bani perpetrabantur quotidie” (V. BRUNELLI (prir.), “Incipit”, cap. 18., str. 44.-45.; naglasio D. K.).

⁴⁰ Stane de Varicassis navodi se u izvorima kao *capitaneus* od 3. lipnja do 4. kolovoza 1277.: Lucius, fasc. 539, fol. 264-264¹/12, str. 73.-75.; MT, 1/2, dok. 98., str. 170.-171., dok. 3., str. 175.; CD, 6., dok. 185., str. 206.-211.; kao *potestas* spominje se prvi put 6. travnja 1278.: Lucius, fasc. 539, fol. 274-274¹/12, str. 77.-79.

⁴¹ MT, 1/2, dok. 1., str. 250.; CD, 6., dok. 491., str. 583.

⁴² Lucius, fasc. 539, fol. 362-364/13, str. 23.-29.

⁴³ Listine, 1., dok. 292., str. 194.-195.; CD, 8., dok. 35., str. 41.-42., dok. 53., str. 57.-58., dok. 88., str. 94.-95.

⁴⁴ CD, 7., dok. 35.-36., str. 46.-48.

⁴⁵ Lucius, fasc. 538, fol. 152/14, str. 116.

⁴⁶ CD, 7., dok. 200., str. 220., dok. 256., str. 296., dok. 278., str. 321., dok. 330., str. 374.; Lucius, fasc. 538, fol. 152/14, str. 116.

⁴⁷ Lucius, fasc. 542, fol. 132-133¹/2, str. 12.-15.

siječnja 1305., kad je inače poblizje nepoznati Andalo de Pesco bio kapetan Trogira, a knez je bio Pavao II., u to vrijeme još maloljetan.⁴⁸ U studenom iste godine nisu bili popunjeni niti položaj potestata niti položaj kapetana i gradom je upravljalo kolektivno tijelo konzula.⁴⁹ Zbog pomanjkanja izvora ne može se utvrditi koliko je točno taj interregnum trajao, niti što je bio razlog za njegovo uspostavljanje. Iz dokumenata se može zaključiti da je 1306. nastala nekakva napetost između grada i bana Pavla, iako se ne čini da je njegova vlast bila time ozbiljnije osporena. Knez, još maloljetan, i dalje je zadržao svoj položaj. Problemi su konačno razriješeni za vrijeme načelnštva Olivera de Rubeisa iz Ancone 1308., a jedina privremena promjena administrativne strukture koja je tada provedena bila je to da je Juraj II., stariji banov sin i u to vrijeme već splitski knez i istovremeno “knez dalmatinskih gradova”, izabran uz potestata na položaj gradskoga kapetana na jednu godinu. Potestat je zadržao svoj položaj i ne čini se da ga se smatralo odgovornim za prethodne sukobe. Novi tip gradskoga kapetana pojavio se 1312. kao rezultat buntovnoga ponašanja Mateja Zorijeva, koji je postigao to da ga narodna skupština izabere za kapetana i konzula,⁵⁰ a kasnije za kapetana puka (*capitaneus populi*).⁵¹ Čini se da je Matejev postupak bio prešutno prihvaćen od kneza Pavla II., jer se od 1313. godine nadalje Matej nazivao i “*potestas et capitaneus*,”⁵² a nema nikakva znaka da bi se on otvoreno suprotstavljao knezu Pavlu. Iako je rabio isti termin, čini se da je naslov kapetana u Matejevu slučaju bio nešto potpuno drukčiji od prethodnih slučajeva. On je postavljen za kapetana od narodne skupštine, a ne od gradskoga vijeća, i njegov izbor bio je rezultat frakcijskih borbi u gradu.⁵³ Takav slučaj nije izoliran u širem mediteranskom kontekstu te se kao bliska usporedba mogu naći primjeri frakcijskih borbi u susjednim talijanskim komunama.⁵⁴ Takva sličnost bila je rezultat sličnih problema i upravnih tradicija, ali je bila jedinstvena u upravnim strukturama na području pod vlašću Šubića.

Izbor potestata opisan je u jednom trogirskom dokumentu iz 1287. Procedura je započela kad je tadašnji rektor (u tom slučaju kapetan, Roger de Todinis iz Ancone) predložio gradskom vijeću mjesto (u tom slučaju grad Fermo) iz kojeg bi trebao biti izabran budući potestat i listu ljudi pogodnih za tu dužnost: pet ljudi koje je predložilo gradsko vijeće Ferma. Nakon što je trogirsko vijeće prihvatilo taj prijedlog, izabran je poslanik koji je trebao ići u Fermo i pitati predložene ljude, prema poretku u listi, prihvaćaju li dužnost. Ako nitko od njih ne bi prihvatio, poslanik se trebao posavje-

⁴⁸ CD, 8., dok. 88., str. 94.-95.

⁴⁹ Lucius, fasc. 542, fol. 14/1, str. 4.

⁵⁰ CD, 8., dok. 252., str. 304.-305.

⁵¹ Lucius, fasc. 542, fol. 312/3, str. 122.

52 CD, 8., dok. 275., str. 334.-335., dok. 307., str. 370.-371., dok. 321., str. 392.-393., dok. 324., str. 397.-399., dok. 326., str. 401., dok. 338., str. 416., dok. 346., str. 421.-422., dok. 351., str. 428.; *Listine* 1., dok. 429., str. 276.-277.; Lucius, fasc. 542, fol. 45-45', 48-49', 53/1, str. 22.-26., 26.-30., 30.-31.; TS, dok. 134., str. 498.-499.

⁵³ Vidi gore, bilj. 32.

⁵⁴ Za primjere sličnog razvoja vidi npr. John LARNER, *The Lords of Romagna: Romagnol society and the origins of the signorie*, London - New York, 1965. i Benjamin G. KOHL, *Padua under the Carrara, 1318-1405*, Baltimore, 1998.

tovati s bivšim trogirskim potestatatom, Palmeriom de Falco, građaninom Ferma, i u skladu s njegovim savjetom napraviti novi prijedlog.⁵⁵ Iako gradski knez nije izravno spomenut u vezi s tim izborom, vrlo je vjerojatno – posebice uzevši u obzir da kapetan koji je predlagao taj izbor nije potjecao iz istoga grada kao predloženi kandidati – da je on tu zastupao i kneževu interese.

Po mjestima svog podrijetla poznati nosioci dužnosti potestata i kapetana mogu se podijeliti u nekoliko grupa. Prvu grupu činili su hrvatski velikaši (7 osoba), drugu osobe podrijetlom iz različitih talijanskih komuna (27 osoba), treću dalmatinski plemići (12 osoba), a četvrtu Mlečani (11 osoba). Njihova distribucija mijenjala se tijekom razdoblja, a uglavnom je ovisila o političkim planovima vodećih Šubića. Pri tome je važno napomenuti da su (osim hrvatskih plemića) gotovo svi ostali dužnosnici birani iz mjesta koja se nisu nalazila pod njihovom vlašću.

Budući da je Zadar bio jedini dalmatinski obalni grad koji nije bio pod vlašću Šubića, a koji je bio stalno glavni cilj njihove politike usmjerene prema vlasti nad Jadranom, prirodno je da su zadarski plemići bili osobe koje su oni željeli vezati uz sebe. Ujedno, možda je i činjenica da Zadar nije bio pod njihovom izravnom vlašću omogućavala njegovim plemićima da dobivaju položaje više od onih koje bi Šubići željeli povjeriti svojim podanicima.

Prvi zadarski plemić koji je držao rektorski položaj u nekom od gradova pod vlašću bana Pavla i njegove braće bio je Preste de Cotopagna, potestat Trogira pod knezom Ivanom 1274. i 1275.⁵⁶ On je također bio i jedan od arbitara (zajedno s knezom Jurjem I. i Domaldom de Zadulinis) u spomenutom sporu Trogira i Splita u svibnju 1277.⁵⁷

Više podataka može se naći o Vidu, sinu Črne de Mergia, koji je bio splitski potestat od 1275. do 1284., dok su gradski kneževi bili ban Pavao i knez Mladen I.⁵⁸ Vid je držao i položaj kneza otoka Brača za vrijeme već spomenute kratkotrajne kontrole Šubića nad tim otokom 1278. godine.⁵⁹ Možda je bio i u rodu s njima, jer je njegova majka Draga imala neki zemljišni posjed na mjestu gdje su se nalazili posjedi više članova roda.⁶⁰ Činjenica da je njegov brat Gallo bio jamac, među drugim zadarskim plemićima, za kneza Jurja I. tijekom mirovnih pregovora s Venecijom 1294., s velikom svotom od 700 libara, također upućuje na čvrstu povezanost sa Šubićima.⁶¹

Stane de Varicassis, već spomenut kao kapetan i potestat Trogira,⁶² također je imao

⁵⁵ CD, 7., dok. 491., str. 583.

⁵⁶ CD, 6., dok. 71., str. 84.-85.; MT, 1/2, dok. 189., str. 88.

⁵⁷ Vidi gore, bilj. 23.

⁵⁸ Lucius, fasc. 538, fol. 147/14, str. 111., fasc. 539, fol. 259-260, 282-282/12, str. 68.-70., 91.-93.; CD, 6., dok. 101., str. 115., dok. 110., str. 125., dok. 116., str. 129., dok. 158., str. 172., dok. 182., str. 201.-203., dok. 226., str. 267., dok. 228., str. 269., dok. 283., str. 338., dok. 323., str. 381., dok. 349., str. 410., dok. 424., str. 507.-508.

⁵⁹ CD, 6., dok. 226., str. 267., dok. 228., str. 269.

⁶⁰ CD, 6., dok. 112., str. 126.

⁶¹ *Listine*, 1., dok. 263., str. 183.-184.

⁶² Vidi bilj. 40; Stane se posljednji put javlja kao potestat u dokumentu od 22. srpnja 1279. (MT, I/2, dok. 20., str. 188.)

blisku vezu sa Šubićima. Njegova kćer Kaća udala se za kneza Ivana 1278.⁶³ Također je vrijedno spomena da se jedan od njegovih sinova, koji je bio jedan od zadarskih rektora tijekom protumletačkog ustanka 1345.-1346. zvao Pavao, što do tada nije bilo uobičajeno ime u obitelji. Možda je čak to ime dobio po banu Pavlu, koji mu je mogao biti kum. Veza obitelji Šubića nije završila u Stanovoj generaciji, jer je i njegov sin Madije bio potestat Šibenika 1296. i 1297.⁶⁴ te potestat ili kapetan Trogira početkom 14. stoljeća.⁶⁵ Drugi član obitelji iz Stanove generacije, Paško, također je imao blisku vezu s banom Pavlom te je bio njegov poslanik u Veneciji 1290. godine.⁶⁶

Druga zadarska obitelj čiji su članovi držali položaje pod vlašću Šubića bila je obitelj de Civalellis. Njoj su pripadali Ivan, potestat Nina pod knezom Radoslavom, bratićem bana Pavla, u 1280. godini,⁶⁷ i Lovro, potestat Šibenika pod knezom Jurjem I. 1293. godine.⁶⁸ Lovro je također jamčio za kneza Jurja u prije spomenutim mirovnim pregovorima, s najvećom svotom od svih zadarskih plemića (800 libara).⁶⁹

Najistaknutija osoba među svim zadarskim plemićima koja je držala neki rektorski položaj pod Šubićima bio je spomenuti Domald de Zadulinis. Prvi poznati dodir između njega i Šubića dogodio se 1277. kad je, kako je rečeno, zajedno s knezom Jurjem I. i Prestom de Cotopagna, bio jedan od arbitara u sporu između Splita i Trogira u svibnju 1277.⁷⁰ Godine 1286. i 1287. bio je potestat Splita pod Mladenom I.,⁷¹ a od tada se sve češće spominje u vezi sa Šubićima. Više je puta služio kao poslanik; tako je 1290. (zajedno s Paškom de Varicassis) bio kod mletačkoga dužda,⁷² a 1292.,⁷³ 1299.,⁷⁴ 1300.,⁷⁵ i 1301.⁷⁶ na Anžuvinskom dvoru u Napulju. O njegovu ugledu i povezanosti sa Šubićima svjedoči i činjenica da ga je 1292. pretendent na ugarsko-hrvatsku

⁶³ MT, 1/2, doc. 98.-99., str. 170.-171. Vrijedno je napomenuti da se Kaća nakon Ivanove smrti udala za kneza Podinu iz Omiša, vjerojatno pripadnika roda Kačića i člana družine Šubića, koji ih je kasnije iznevjerio i izdao Omiš Mlečanima (Državni arhiv u Veneciji [Archivio di Stato di Venezia], Cancelleria inferiore. Notai, b. 31, br. 7.). Unatoč tome, odnosi Šubića s obitelji de Varicassis ostali su dobri.

⁶⁴ Lucius, fasc. 528, fol. 56/28, str. 108.; CD, 7., dok. 242., str. 281.

⁶⁵ Dokument od 5. kolovoza 1308. spominje da je Madije prethodno bio potestat Trogira (CD, 8., dok. 175., str. 196.-197.). Točan se datum nažalost ne može utvrditi. Godine 1306. kao kapetan Trogira zabilježen je stanoviti Vid Madija de Varicassis, ali taj podatak nam je sačuvan isključivo u Luciusovoj kratkoj bilješki te je možda to zapravo Madije i da je ime Vid zapravo lapsus calami za riječ "vir" (F. RAČKI, "Notae", str. 221.).

⁶⁶ CD, 6., dok. 587., str. 696.-699.

⁶⁷ CD, 6., dok. 288., str. 342.

⁶⁸ CD, 7., dok. 62., str. 70.-73.; Listine, 1., dok. 253., str. 154.

⁶⁹ Listine, 1., dok. 263., str. 183.-184.

⁷⁰ Vidi gore, bilj. 23.

⁷¹ Lucius, fasc. 538, fol. 151-151'/14, str. 115; CD, 6, dok. 477, str. 562, dok. 489, str. 579, dok. 494, str. 585.

⁷² CD, 6., dok. 587., str. 696.

⁷³ CD, 7., dok. 131., str. 150.

⁷⁴ CD, 7., dok. 297. str. 344.

⁷⁵ CD, 7., dok. 347., str. 393.

⁷⁶ CD, 8., dok. 2., str. 1.

krunu Karlo Martel uzeo u posebnu zaštitu te zabranio da mu se prave problemi zbog eventualnih zločina omiških pirata (tada već pod vlašću Šubića).⁷⁷ Od 1293. do 1303. bio je knez Skradina, što je tim više osobito zato što je Skradin bio *de facto* prijestolnica bana Pavla.⁷⁸ Godine 1294. bio je među već spomenutim jamcima za mir s Venecijom,⁷⁹ a iste je godine (zajedno s Jakovom de Zadulinis) u ime bana Pavla isplatio neke dugove preceptoru Ivanovaca Loquetu de Busqueu.⁸⁰ Osim uspješnog uspona unutar hijerarhije klijenata Šubića Domald je ostvario uspjeh i na anžuvin-skom dvoru u Napulju te postao i dvorjanik (*familiaris*) kralja Karla II. Hromog.⁸¹ Za razliku od spomenutih Zadrana, plemići gradova koji su se nalazili pod vlašću Šubića (Šibenika i Trogira) uspijevali su se domoći važnijih položaja isključivo u svojim gradovima. Ipak, i u ta dva grada vidljiva je znatna razlika u stavu Šubića prema njima. Od šibenskih plemića važnu ulogu odigrali su Ilija Radovanov i njegovi sinovi Koža i Saracen. Ilija se spominje kao šibenski potestat od 1286. do 1291. godine.⁸² Koža je također bio potestat i spominje se kao takav od 1313. do 1317.,⁸³ a Saracen ga je vjerojatno naslijedio tijekom kratkog razdoblja krajem drugog desetljeća 14. stoljeća.⁸⁴ Činjenica da su svi oni bili potestati u Šibeniku i da su uživali veliko povjerenje banova Pavla I. i Mladena II. zabilježena je i u spisima sudskog procesa koji se vodio između Zadra i Šibenika 1324. zbog nekih teritorijalnih pitanja.⁸⁵ Povjerenje se vidi i iz činjenice da je Saracen bio i njihov predstavnik u Veneciji u ožujku 1314. kad je Mladenu II. i njegovoj braći Jurju II. i Pavlu II. podijeljeno mletačko građanstvo.⁸⁶ Ilija je vjerojatno podrijetlom bio sitni hrvatski plemić, ali se to za sada ne može pobliže utvrditi. On je također bio i predstavnik šibenske gradske elite, zainteresiran da Šibenik dobije puni status grada i izjednači se po statusu s ostalim dalmatinskim gradovima. Budući da je prvi preduvjet za to bilo postojanje neovisne biskupije, a Šubići su bili vrlo važni kao potpora takvim stremljenjima i šibenski sponzori na papinskoj kuriji, interesi gradske elite i njih u tom trenutku su se vrlo podudarali te su oni mogli računati na šibensku lojalnost.⁸⁷ Nakon što je grad dobio biskupiju i s njom povezana prava, kao i različite teritorijalne dobitke na štetu susjednih teritorijalnih jedinica, situacija se počela mijenjati. Čvrsta uprava bana Mladena II. počela je biti prepreka daljem razvoju. Stoga zapravo i ne čudi da je gospodstvo Šubića počelo slabiti upravo

⁷⁷ CD, 7., dok. 49., str. 58.

⁷⁸ CD, 7., dok. 62., str. 70.-73.; CD, 8., dok. 49., str. 55.

⁷⁹ Listine, 1., dok. 263., str. 181.-184. Domald je jamčio sa 600 libara, ukupno treća svota po visini među Zadranima.

⁸⁰ CD, 7., dok. 150., str. 171.-172.

⁸¹ Kralj Karlo II. spominje ga kao svog familijara 1300. godine (CD, 7., dok. 347., str. 393.).

⁸² Lucius, fasc. 528, fol. 56/28, str. 107.

⁸³ Lucius, fasc. 528, fol. 56'/28, str. 109.

⁸⁴ Nažalost, nije sačuvan nijedan document u kojem se Saracen spominje dok se nalazio na tom položaju.

⁸⁵ Listine, 1., dok. 530., str. 351.-359.

⁸⁶ Listine, 1., dok. 427.-428., str. 274.-276., dok. 431., str. 277.-278.

⁸⁷ O tome vidi opširnije u: D. KARBIĆ, "Uloga bribirskih knezova".

u Šibeniku, a da su Koža i njegova braća bili vodeće osobe gradske oporbe. Iako ih je Mladen uspio fizički eliminirati, nakupljeno nezadovoljstvo gradske elite, koju su tada počeli podržavati nezadovoljni hrvatski velikaši i Venecija, jedino se pojačalo tim činom i dovelo do pobune koja će označiti kraj Mladenove vladavine.⁸⁸

U Trogiru situacija je opet bila malo drukčija. Za razliku od veza sa Šibenčanima, nijedan od Šubića nije uspostavio jači kontakt s nekim trogirskim plemićem te oni nisu bili postavljeni na položaje potestata i kapetana u gradu pa su na ta mjesta postavljeni isključivo stranci, osobe s prebivalištem izvan grada (uključivo već spomenute Zadrane). Određene veze su ipak postojale, pogotovo s članovima obitelji Andreis. Kako smo već rekli, jedan od članova obitelji, Marin, nosio je titulu kneza te je možda da je u nekom trenutku obnašao kneževski položaj u nekom drugom gradu, no to se ne može naći niti u jednom izvoru. S Andreisima je očito postojala i neka neizravna veza, jer je 1278. više članova obitelji zajedno s kneževima Jurjem I. i Radoslavom jamčilo prilikom sklapanja braka kneza Ivana s već spomenutom Kaćom de Varicassis da je Ivan neće otjerati nakon što brak bude sklopljen.⁸⁹ Tijekom sukoba oko prevlasti u Trogiru između Andreisa i Mateja Zorijeva iz obitelji Cega u drugom desetljeću 14. st. ban Mladen II. stao je na njihovu stranu, što je zapravo i dovelo do njegova sukoba s Trogirom, koji će uvelike doprinijeti i njegovu kasnijem slomu. Taj slučaj povezan je i s drugom trogirskom posebnosti, tj. sa činjenicom da je to bio jedini grad pod vlašću Šubića u kojem su članovi lokalne elite nekoliko puta uspjeli kratkotrajno uspostaviti stvarnu samoupravu u kojoj je gradom upravljalo kolektivno tijelo konzula (članova lokalne elite), a jedan od njih, spomenuti Matej Zorijev uspio je tu vlast pretvoriti u načelničku te uvesti spomenute inovacije.

Ni u Splitu nije zabilježen slučaj da su lokalni plemići obnašali važnije položaje unutar klijentele Šubića. Kao posebnost može se primijetiti činjenica da je jedino u Splitu zabilježeno da je neki rektor nakon završetka službe uselio u grad i da je njegova obitelj postala članica splitskoga gradskoga plemstva. Takav je slučaj bio Egidija Rajnaldova iz talijanskoga grada Monte Santo Maggiore, koji je bio gradski kapetan 1291. godine.⁹⁰ Po svemu sudeći on se ubrzo nakon toga uselio u grad i stekao tamo plemićki status te je više puta zabilježen kao gradski sudac (1304.,⁹¹ 1313.⁹² i 1318.⁹³). O njegovoj uklopljenosti u lokalnu sredinu svjedoče i podaci iz splitskoga statuta, gdje se 1312. spominje kao član odbora uspostavljenog za kontrolu rada potestata,⁹⁴ a 1314. bio je član odbora za dopunu statuta.⁹⁵

⁸⁸ O tim događajima vidi opširnije: D. KARBIĆ, "Šubići bibrirski", str. 22.-24.

⁸⁹ MT, 1/2, dok. 98.-99., str. 170.-171.

⁹⁰ CD, 7., dok. 35.-36., str. 46.-48.; A., "Serie," BASD, 9., str. 46.-48.

⁹¹ A., "Serie," BASD, 9., str. 79.-80.

⁹² A., "Serie," BASD, 9., str. 95.-96.

⁹³ A., "Serie," BASD, 9., str. 126.

⁹⁴ J. J. HANEL, *Statuta et leges*, lib. 2, cap. 31, str. 36.; *Statut grada Splita*, str. 43.

⁹⁵ J. J. HANEL, *Statuta et leges*, lib. 4, Correctiones, str. 191.-192.; *Statut grada Splita*, str. 246.-247.

Iz prije spomenutih pridjeva vidljivo je da je politika Šubića, posebice u razdoblju vlasti banova Pavla i Mladena II. te njihovih rođaka, bila različita prema pojedinim dalmatinskim gradovima i njihovim elitama te je uglavnom ovisila o političkim planovima vodećih članova roda. U tom kontekstu, uključivanje pripadnika gradske elite pojedinih gradova u sastav klijentele Šubića imalo je važnu ulogu pridobivanja pristalica u njihovim gradovima te je broj takvih osoba znatno varirao. Najviše su bili zastupljeni Zadrani kao pripadnici gradske elite jedinoga dalmatinskoga grada koji se nije nalazio pod njihovom vlašću, a pripadnici ostalih gradova bili su vrlo malobrojni. Rezultat takve politike doveo je i do toga da su sa Zadranima zbilja uspostavljeni srdačni odnosi koji se nisu poremetili niti nakon što je vlast nad gradom stečena te ubrzo izgubljena, ali grad je zaslugom Šubića postigao najviši stupanj autonomije koji je ikad imao pod mletačkom vlašću. Nasuprot tome, uzdizanje gradskih elita u Šibeniku i Trogiru i njihovi unutrašnji sukobi bitano su utjecali na zbacivanje vlasti bana Mladena i predaju gradova Veneciji u dvadesetim godinama 14. stoljeća.

The relationship between the urban nobility and the counts Šubić of Bribir:

a contribution to the study of the relationship between Croatian magnates and medieval Dalmatian communes

Damir Karbić

Department of historical sciences of
Institute of historical and social sciences of the
Croatian Academy of Sciences and Arts
Strossmayerov trg 2
10000 Zagreb
Republic of Croatia

The relationship between Croatian magnates and the nobility of medieval Dalmatian communes has not been neglected by Croatian historians. Already “the father of Croatian historiography” John Lučić-Lucius, himself a Trogir patrician, dedicated considerable attention to that topic, and so did medieval chroniclers-historians writing on the Croatian territories. Yet in spite, or perhaps precisely because, of that both the older and more recent Croatian historiography took a rather one-sided perspective. They observed the events from the urban perspective and so communicated to the readership an anachronistic and incorrect picture of the medieval reality. By doing so, they created an impression that Dalmatian communes were the most important and almost dominant factor in the polygon of forces that in the late Middle Ages emerged around them under the influence of the king of Croatia-Hungary, Croatian magnates, Venice and the towns themselves, headed by their nobilities.

This historiographical problem becomes obvious when studying the history of the Croatian magnate kindred, the counts of Bribir, also known since the fourteenth century as the Šubić family. They are the most prominent heroes and anti-heroes of the mentioned medieval chronicles. This article will briefly outline the chronology of the events and describe the character of their relationships with Dalmatian communes and their nobilities. The members of the kindred first obtained committal posts in Dalmatian towns in the early thirteenth century. The rule over these urban communities became, from the 1220s, an important item in the political plans of the leading family members: counts Višen, Gregory, Stephen, Stjepko, who succeeded in imposing their rule over the majority of the towns by the early 1250s, as well as in acquiring the position of leading magnates in Croatia. Under Paul I and his brothers, the Šubić successfully legalized their position by Paul’s appointment as the ban of Croatia. In this period, all the towns in the area from Velebit to Omiš, with the exception of Zadar, came under their direct rule. The importance of that area further increased when the Šubići became directly involved in the dynastic crisis in the Kingdom of Hungary-Croatia. They became the most prominent supporters of the Neapolitan

Anjou in the struggle for the crown, for which they needed an unimpeded maritime access to Southern Italy.

Although the cities had tried to resist the excessively strong influence of Paul and his brothers until the mid-1280s, they soon realized that their opposition was futile and reconciled themselves with the situation. Moreover, the rule of the Šubići provided them with palpable benefits. The urban communities became part of a strong and well-organized territorial unit, which in turn provided conditions for their peaceful and safe development. The occasional lesser resistances of the cities to the policies of Ban Paul and his successor Ban Mladen II were not real rebellions and their causes were not grounded in political principles. Urban revolts would acquire the character of a rebellion only towards the end of Mladen's rule in the early 1320s, and even then they would be mostly caused by a changed external political situation and the course of events that did not favour the Šubić family. In contrast, the rule of the Šubić family over the cities for the most part did not step outside the predefined constitutional framework. In fact, it only replaced the weakened royal power. The organs of the urban autonomous governments continued to operate under a more or less strict control, while important steps towards the codification of statutory law—such as the statutes of Split, Šibenik and Skradin—took place precisely in that period. This era also saw considerable building activity in the towns under the rule of the Šubić family, much of it of representative character.

The Šubić policy of recruiting urban noblemen into their clientele and entrusting them with tasks and positions within their oligarchy was of key importance. As a result, the family attracted supporters in the towns, while urban noblemen advanced in the social hierarchy of the Kingdom as well as of their respective cities, and changed the internal balance of power. The noblemen of Zadar had the greatest importance, but patricians of other cities, from Dalmatia as well as Central Italy, Venice and Adriatic, participated too. The article succinctly analyzes this group and provides a short prosopography of Dalmatian noblemen. It also tries to evaluate its importance regarding the development of contemporary events.

Keywords: the high Middle Ages, political history, social history, urban history, nobility, clientelism, Dalmatia, the Šubić of Bribir